

ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵՑՆՑՄԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Հայոց Մեծ Եղեռնին նվիրված, ցեղասպանության սահմոկեցուցիչ հետքերը սերունդների հիշողության մեջ «անկորնչելի շրջապտույտով մը» արտացոլած ցանկացած պատմական-հուշագրային ամենատարաշերտ աշխատություն նախնառաջ իր մեջ ներառում է մեկ հարցի պատասխան. արդյոք 20-րդ դարասկզբի՝ մարդկության պատմության մեջ իր նախադեպը չունեցած ոճրագործության ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՄԻՆ այսօր քաղաքակիրթ մարդկությունը որքանո՞վ է պատրաստ, և պատրա՞ստ է արդյոք ի վերջո և վերջնականապես: Եվ ինչպիսի՞նք են, հոգեբանական ծանրակշիռ փաստարկներով են հայ և համաշխարհային պատմաբան, հոգեբան-ցեղասպանագետները համաշխարհային հանրությանը «ներկայացնում» ցեղասպանություն ապրած և ցեղասպան «իրավահաջորդների» սերունդների հիշողությունից իսպառ ջնջելու անցյալի «մահվան ուրվականների» զգացողության ողջ դաժնատեսությունն ու սարսափը:

Մեկինե Գարագաշյանի «Ցեղասպանության հոգեցնցումն ու ազգային ինքնությունը» աշխատության ներքին գաղափարային նպատակաուղղվածությունը կարելի է և պետք է փնտրել այն հարցադրման մեջ, որով հոգեբանը ցեղասպանության հետ կապված բազմաթիվ խնդիրներ փնտրում, գտնում, ուսումնասիրում է հենց այս լույսի ներքո՝ ինքնահատուկ հոգեբանական հարցադրումներով բացահայտում այնպիսի իրողություններ, որոնք ցայժմ գրեթե չեն արծարծվել պատմությունն ուսումնասիրողների և ցեղասպանագետ հոգեբանների, ինչու չէ՝ նաև հոգեվերլուծաբանների կողմից:

«Նախաբանի փոխարեն» առաջաբանում հոգեբանական գիտությունների դոկտոր Ալբերտ Նալչաջյանը, անդրադառնալով աշխատության մեջ արծարծվող, քննարկվող մի շարք կարևորագույն խնդիրների, նշում է. «Հեղինակն իրավացիորեն գտնում է, որ ցեղասպանության զարհուրելի տեսարաններին ականատես մարդիկ հոգեկան ցնցում են ապրում, որը հանգեցնում է մի շարք հետևանքների. «Ամենից առաջ նկատելի է, որ ցեղասպանությունից տուժածները չեն սիրում խոսել այդ արհավիրքի և իրենց կրած տառապանքների մասին: Դա նշանակում է, որ նրանց հոգեկանում, ի թիվս այլ պաշտպանական մեխանիզմների, գործում են նաև արտամղման և ճնշման մեխանիզմները: Բայց ահա հետաքրքիր մի երևույթ, որը գիտական շրջանառության մեջ է մտցնում հեղինակը. այդ նույն մարդիկ ավելի հաճախ միայն իրենց կյանքի մայրամուտին են մանրամասնորեն անդրադառնում այդ արհավիրքին, կրկին հոգեկան ցնցում են ապրում, ցանկանում են իրենց տպավորությունները հայտնել ուրիշներին, իսկ ովքեր ի վիճակի են՝ հուշեր են գրում... Հեղինակը խոսում է նաև ցեղասպանության ազդեցության հետևանքով հայերի մեծ մասի կրած հոգեբանական փոփոխությունների մասին: Կասկած չկա, որ հայ երեխաների նոր սերունդները միանգամայն առողջ են ծնվում և մեծ մասամբ հոգեպես

առողջ մարդիկ են դառնում. ազգի ապաքինման ներքին հնարավորությունները շատ մեծ են»:

«Ցեղասպանության խնդիրների բազմակողմանի և խոր ուսումնասիրությամբ» մտահղացված և գրված աշխատության «Հոգեցնցման միջսերնդային փոխանցումը», «Միջսերնդային փոխանցումը և ինքնաճանաչումը», «Ցեղասպանության հոգեցնցման վերլուծությունը», «Հոգեցնցման ախտանիշներն ու հետևանքները», «Հոգեցնցման տևականությունը», «Հայերի՝ հոգեցնցումը դիմակայելու յուրահատկությունները», «Ցեղասպանությունն ու հոգեկան առողջությունը», «Ցեղասպանության հերքումն ու հոգեկան ապաքինման գործընթացը» չափազանց հետաքրքրահարույց բաժիններում Մելինե Գարագաշյանը հոգեբանական նրբերանգներ և յուրահատկություններ ընդգրկող պատմական անդրադարձներով և հետհոգեցնցման հետևանքները ամբողջացնող հավաստի, խորհրդածությունների մղող փաստարկներով ներկայացնում է մի ողջ տևական ժամանակաշրջան ներկայացնող և իր շարունակականությամբ սերնդային ենթագիտակցության վրա ազդող ցեղասպանության պատճառահետևանքային ընդհանուր պատկերը, իբրև համազգային ողբերգություն, միաժամանակ արդարացիորեն նշում հոգեկան ապաքինման, առողջացման գործընթացի էականությունը և կարևորության գիտակցումը մերօրյա սերնդի կյանքում՝ թե՛ Հայաստանում և թե՛ ի Սփյուռքս:

Աշխատության «Առաջաբան»-ում հեղինակը իբրև իր մասնագիտացումի պատճառ նշում է. «Անկասկած հորս հոգեկան ապրումները եղան այն խթանները, որոնք ենթագիտակցաբար ինձի մղեցին մասնագիտանալու հոգեբանության հոգեցնցման ճյուղին մեջ»: Եվ ահավասիկ, ուսումնասիրության նյութը՝ «հույժ կարևոր և արդիական»:

Ընդհանրապես այն միջավայրը, որտեղ հասունացել, թրծվել և ի վերջո ինքնագիտակցումի է եկել՝ ցեղասպանության միջոցով նաև ինքնաճանաչման «ուղին հարթել» ապագա հոգեբանը, իբրև «ցեղասպանությունից փրկվածների հետնորդ», եղել է,- բառի բովանդակային և հոգևոր իմաստով,- ԴԱՍԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Բավական է նշել, որ Մելինե Գարագաշյանը աշակերտել է (Բելյուրի Նշան Փալանձյան ճեմարանում) Սիմոն Վրացյանին, Մուշեղ Իշխանին, Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ Կաթողիկոսին: Ազգային, հոգևոր, մշակութային այնպիսի երևելի երախտավորների, որոնց հայեցի շնչառության շնորհիվ անհնարին էր, որ ազգային ոգու և հիշողության արթնությամբ չտրոփեր ինչպես շատերի, այնպես էլ Մ. Գարագաշյանի «ծարավի հոգին»՝ հետագային փորձառության միջոցով չնախապատրաստեր նրան, իբրև հայության անցյալը,- որքան էլ տառապալի,- վերախմաստավորող և ապագային լուսավոր հայացք նետող մտավորական գործչի:

Մեծ Եղեռնի հետևանքները վերապրող և խորը գիտակցող յուրաքանչյուր ոք պետք է որ անտես չառնի «սուրի և սովի մղձավանջի» (Դ. Վարուժան) պատճառած «հոգեցնցման միջսերնդային փոխանցումը»: Ասել է թե՛ անհրաժեշտ էր որոշակի փորձառություն, որ «ինքս էլ մեր ընտանեկան անցյալը, ժողովրդի պատմությունը, իմ անսահման նվիրումը Հայաստանի, սերը Կյուրինի, հետաքրքրությունը ցեղասպանության հոգեցնցման նկատմամբ իմաստավորելու տարիքին հասա, հասկացա, որ 20-րդ դարասկզբի նախճիրը հոգեբանական ազդեցություն է ունեցել ինչպես իմ

մյուս հայրենակիցների, այնպես էլ ինձ վրա: Ավելին, այն իմ ազգային ինքնագիտակցության հիմնաքարն է դարձել»: Այս խորապատկերի վրա՝ արյան անլուծելի կանչով «ընթացք է տրվում» մի գործունեության, որ դարձակետային նշանակություն և նշանառություն պետք է ունենար Մելինե Գարագաշյանի համար՝ դառնալով նրա համար կյանքի և պատմագիտական-հոգեբանական գործունեության եզակի և տակավին շարունակվող հիմնականատակ: Եվ տարիների ընթացքում նա ավելի ու ավելի է խորամուխ լինում իր հետազոտման խնդրո առարկա իրադարձությունների, մարդկային հոգեբանական նրբերանգների մեջ (գոհի և դահճի անձնային և միջազգային (ազգամիջյան նպատակային առումով)՝ բացահայտելով և ներկայացնելով «միջսերնդային փոխանցման ու ինքնաճանաչումի» հետ առնչակից այնպիսի խնդիրներ, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի իրենց արտացոլումը գտնում են հոգեբանության՝ «ամենաազգանպաստ մասնագիտության» մեջ: Եվ պատահական չեն Մ. Գարագաշյանի տարիների պրպտումները, այցելությունները նախկինում հայահոծ բնակավայրեր՝ շփվելու, ծանոթանալու ոչ միայն այնտեղ բնակվող «մնացորդաց սերունդներին», այլև ազգությամբ թուրքերի հետ զրույցներում, հետազոտողի ուշիմությամբ, հոգեբանական թափանցումներով փորձում է ցեղասպան սերնդի ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻ մեջ փնտրել նրանց նախնիների անագործյուն վարքագծի պատճառները, ի վերջո, նպատակները, եթե, իհարկե, մարդն իր բնույթով կարող է նպատակամետ լինել (էլ չենք խոսում մի ազգի խումբ-հավաքականություն) նմանօրինակ-անօրինակ ոճրագործության: «...Ես, ուրեմն, այդքան տարի անց, Քոչունյանների հայրական տանն եմ: Թուրք տանտերը բացատրեց, որ «սեֆեր բերլիքից» հինգ տարի անց կառավարությունը աճուրդի է հանել այն հայերի տները, ովքեր չէին վերադարձել: Թուրքն անսքող հպարտանում էր, որ հորը հարուստ հայի տուն է բաժին ընկել: Արտառոցն այն էր, որ նա հավատում էր ասածին. այսինքն՝ 1915-ից ընդամենը հինգ տարի անց կառավարությունն էր ազգաբնակչությանը հավատացրել, որ «պատերազմի ընթացքում, ապահովության համար հայերին տեղափոխել է անվտանգ տարածքներ», ու քանի որ այդքան ժամանակ անց հետ չեն եկել, ստիպված է եղել վաճառել նրանց տները: Կարծես թե բռնագաղթած կյուրինցիները, եթե անգամ Դեյր Էզ-Ջորի սպանդից փրկված լինեին, կկարողանային իրենց բնօրրանները վերադառնալ... Տարիների ընթացքում հետազոտելով իմ և ուրիշների վերաբերմունքը այդ իրողության նկատմամբ, եզրակացրի, որ ցեղասպանությունը, անկախ տարիքից, արմատացած է ինչպես մյուս հայերի, այնպես էլ իմ ենթագիտակցության մեջ: Այն ի հայտ է գալիս, երբ տվյալ անհատը նորից է ենթարկվում հոգեցնցման, կամ եթե հասուն տարիքում իմաստավորում է անցյալը, վերասահմանում ինքնությունը»:

Միջանցյալ նշենք, որ ինչպես ազգային, այնպես էլ սոցիալ-հոգեբանական տեսակետից, աշխատության մեջ առանձնակի կարևորվում են վերապրողի մեղքի զգացմանը վերաբերող հեղինակի դատողությունները, որոնք քննարթանանում են հատկապես այն պատճառով, որ խնդրահարույց է դառնում նաև «գոհի զգացողությունը» իբրև ծանրակշիռ գործոն. «Վերապրողի մեղքի զգացումը՝ սպանդից ազատված անհատի խղճի խայթն է, ում հարազատները ոչնչացել են: Զգացողությունը տանելի է դառնում, երբ անհատը, ակամա իրեն գոհ համարելով, փորձում է, այս-

պես ասած, մեղքը քավել, ինքնագնահատում-արժանապատվությունը վերահաստատել: Սովորաբար գոհի զգացողությունը (նրա նախնական խոցվածությունը - Ա. Ա.) ի հայտ է գալիս, երբ տվյալ անձը երկրորդ կամ երրորդ անգամ է հոգեցնցման ենթարկվում՝ ասես վավերացնելով այն, ինչն արդեն զգացել էր: Ուշագրավ է, որ ծնողական՝ գոհի կերպարը փոխանցվում է սերնդե սերունդ: Խնդրահարույց է դառնում «գիտակցաբար»-ի և «ենթագիտակցաբար»-ի հոգեբանական գործոնը. պատասխանատվություն՝ առ անմեղ գոհերը, նրանց հիշատակը հավերժացնելու ներքին արյան անկորնչելի մղումով: Էական է նաև ներքին հոգեբանական գիտակցականությունը մանավանդ սփյուռքյան պայմաններում՝ առ այն, որ սերնդադադարի չումի-սերնդաշարունակումի ՄՂՈՒՄԸ՝ պայքար է, ընդգծված, առողջացումի պայքար ուժացումի դեմ, մանավանդ, երբ պատմական ճշմարտության ԻՄՍՅՈՒՄԸ հետագա սերունդների կողմից, նրանց հոգեբանական ինքնապաշտպանական վիճակի (այլ խոսքով՝ ինքնապաշտպանվածության) համար նախադրյալներ է ստեղծում, և անցյալի պատմական իրադարձությունների խեղաթյուրումը, նրանց համար որպես այդպիսին չեն դիտվում և չեն կարող դիտվել, որքան էլ թուրք և օտարազգի գիտնականները փորձեն «գոհի» և «դահճի» ՓՈԽԱՏԵՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ նենգափոխել պատմական իրողությունները:

Այսպիսով, ցեղասպանության հոգեցնցման ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ դիտարկելիս, Մ. Գարագաշյանը հանգում է այն եզրակացության, որ, գլխավորաբար, «անհանգստացնող հուշերն» են, որ ժառանգորդաբար, սերնդեսերունդ փոխանցվում են՝ գրեթե աննկատելիորեն. «...հատկապես երիտասարդների ներաշխարհում ու ենթագիտակցական հիշողություններում սքողված են մնում, քանի որ առօրյա զբաղումները կլանում են նրանց, ստիպում անընդհատ լարվել, տքնել... Անհանգստացնող հուշերն ու հոգեցնցման արտահայտություններն առավելապես ի հայտ են գալիս մեծահասակների հանդիպումների, ընտանեկան խմբակային զրույցների ընթացքում, երբ նրանք պատմում են իրենց... անցյալի, առանձին իրադարձությունների մասին»: Եվ ընթացք է տրվում «հոգեցնցման փոխանցմանը, շարունակականությամբ»: Պատճառը, հայոց պարագային, թերևս այն է եղել, որ «...հայերի ցեղասպանությունից հետո գրեթե բոլոր՝ միակողմանի որբերը հոգեբանական համապատասխան օգնություն չստանալով հանդերձ պատվավոր մարդիկ դարձան»: Այսինքն՝ «արյան սարսափների» ինքնահաղթահարման մի տևական ընթացքի շնորհիվ, վերապրման «ազգային բնազդները» ավելի զորեղ և կենսունակ գտնվեցին, չնայած հոգեցնցման միջսերնդային փոխանցումը («որով հոգեբանները պետք է զբաղվեն») իր շարունակական բնույթով այնպիսի զգացողություններ են արթնացնում, որ «հոգեկան ցնցման տառապանքները, հուզումները» շարունակաբար իրենց ազդեցությունները թողնում են սերունդների հոգեբանության վրա, սերունդներ, որոնք գրեթե «բնագդային մղումից» մշտապես կարող են ապրել ու ապրում են «վախը, սարսափը, տագնապը, ճարահատյալ-անվերադարձ բաժանման» զարհուրելի զգացողությունը:

Ընդհանրապես, աշխատության մեջ առանցքային նշանակություն ունի «Հոգեցնցման ախտանիշներն ու հետևանքները» չափազանց ուշաբժան բաժինը: Քննելով ցեղասպանության հոգեցնցման «ընդհանուր բնույթն ու դրսևորումները», Մ.

Գարագաշյանը վերջին երեսուն տարիների իր ուսումնասիրությունների, գիտահոգեբանական զննումների խորապատկերի վրա (մարդու նյարդային համակարգի «ընձեռած հնարավորությունների» փաստարկմամբ-վկայակոչումներով) եզրահանգում է. «Հետհոգեցնցման անմիջական հետևանքները կարող են ազդեցություն ունենալ տարբեր զգայարանների վրա, ուղեկցվել հոգեկան թմրությամբ-անզգայնությամբ, աչքի առաջ ականա հայտնվող սարսափազդու աղետը հիշեցնող տեսարաններով... դյուրագրգռությամբ, անջատվածությամբ...»: Այսպիսով, հոգեցնցման ենթարկված անհատը (ժառանգորդական փոխանցելիության գործոնների առկայությունը չի կարելի և հնարավոր էլ չի անտես առնել) չափազանց անհետևողական-անուշադիր է լինում ապագայի նկատմամբ՝ իր մի տեսակ թմրալից-սառն բնավորությամբ: Այդ բնավորությունը իրենից անկախ «ներքին, դաստիարակիչ» դեր ու նշանակություն է ունենում իր համար: Այս պարագային, սովորաբար, պարտադիր է «հոգեբան մասնագետի միջամտությունը, հիվանդի զգացումների, մտածումների, անգիտակցական արարքների քննարկումները բացահայտում են թաքնված ախտանշանները, նպաստում մտավախությունների, թախծի, ընկճող զգացումների, կաշուն, անտրամաբանական մտքերի վերարձարժմանը, մեկնաբանմանը, կյանքին հարմարվելու, ապրելու հնարավորություններ և պայմաններ են ստեղծում»:

Մեկինե Գարագաշյանի «Ցեղասպանության հոգեցնցումն ու ազգային ինքնությունը» աշխատությունը հայության՝ մեծ ողբերգություն ապրած ազգի հոգեբանական «տարեգրությունը» լինելուց զատ, նաև ազգային ինքնության պահպանման (հոգեբանական նրբերանգային շեշտադրումներով) հրամայական խնդիրներ է արձարծում, դրանով իսկ հոգեկան և հոգեբանական ապաքինման հույժ անհրաժեշտ ազգային դիմակայության «նախապատրաստում», այն, ինչ այսօրվա և ապագա սերունդների սերնդագիտակցման համար ավելի քան անհրաժեշտ է ապագա մարտահրավերների ճանապարհին: Այս ամենով հանդերձ, չափազանց անհրաժեշտ ենք համարում աշխատության արևմտահայերենով հրատարակումը: